

KONTRA MIKLÓS: Felelős nyelvészet.
Budapest, Gondolat Kiadó, 2019. (263 lap)

Kontra Miklós nyelvészprofesszor, az MTA doktora legújabb tanulmánykötetével is demonstrálja, hogy a nyelvészet a legkevésbé sem korlátozódik a nyelv kutatására és leírására. Azt, hogy a nyelvészeti ismeretek milyen sokféleképpen hasznosíthatók az élet különböző területein, s ez milyen feladatokat ró a nyelvészekre, öt nagy egység kisebb tanulmányaiban mutatja be. A könyv válogatás a szerző már korábban megjelent írásaiból; bár ezek legtöbbször (sajnos) eredeti formájukban sem veszítettek aktualitásukból, a szerző minden írás végén ismer-teti a jelenlegi helyzetet is.

Az első nagy egység az Oktatás címet viseli. Az olvasó megismerkedhet az alámerítő oktatás fogalmával, amely TOVE SKUTNABB-KANGAS, a kisebbségi nyelvi jogok és a kisebbségi oktatás világhírű szakértője szerint az egyik legveszélyesebb oktatási módszer. Lényege, hogy a kisebbségi gyermekek minden tárgyat többségi nyelven tanulnak, egy olyan iskolában, ahol a tanáraik és a legtöbb osztálytársuk is többségi anyanyelvű (A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlások és értelmező megjegyzések, 1996). Azt, hogy a nyelvi kisebbségekre egy-egy országban hogyan tekintenek, az adott ország (nem) hivatalos nyelvpolitikája határozza meg. Amennyiben egy ország a multikulturalitást pozitívan értékeli, nagy valószínűséggel a nyelvi kisebbségekhez való hozzáállása is pozitív; ha azonban a kisebbségek jelenléte problémaforrásként tűnik fel a diskurzusokban, és a homogenizálásra való törekvés a jellemző irányvonal, a hatalom intézkedései a nyelvi kisebbségek asszimilációjához vezethetnek. Ennek három különböző példáját hozza fel a szerző egyik tanulmányában. Három szlovákiai települést mutat be: Nyitragerencsért, ahol a magyar iskola bezárása az erőszakos asszimiláció példája, Vághosszúfalut, ahol a magyar lakosság előre-gedése és az új szlovák lakosok jelenléte folyamatban levő természetes nyelvcsere-rehez vezetett, valamint Dunaszerdahelyt, amely a két pólus között mozog: a szülők önkéntesen mondanak le gyermekeik magyar iskolába járatásának jogáról, de ennek az alapvetően jó szándékú törekvésnek nagy valószínűséggel külső okai vannak. Szlovákiában az egyik ilyen jellemző ok az a többségi propaganda, amely a kisebbségek többségi nyelvű oktatásának hasznosságát hirdeti, mondván, ha a gyermek többségi iskolába jár, könnyebben boldogul majd a későbbiekben azokban a helyzetekben, amelyekben az államnyelv ismerete elengedhetetlen.

Az oktatásban kiemelt szerepük van a tankönyveknek, melyek azonban — szlovákiai magyar viszonylatban — sajnos egyáltalán nem, vagy csak nagyon kis mértékben vannak tekintettel a tanulók kétnyelvűségére, a standard magyar-tól eltérő szlovákiai magyar nyelvhasználatra, illetőleg az anyanyelvhez (az

anyanyelvváltozathoz) való pozitív kapcsolat kialakításának fontosságára (MISAD 2019: 185). Pedig a jó tankönyv út lehet az — ahogy a szerző nevezi — önépítés felé, a közöny viszont szinte biztos út az önfelszámolásig.

Nemcsak az anyanyelv-, hanem az idegennyelv-oktatás is helyet kapott a kötetben, különös tekintettel az angolra. A szerző — aki egyebek mellett a szegedi egyetemi hároméves, egyszakos angoltanárképzés vezetője volt 1991-től annak megszűnéséig — kiváló és pontos képet ad a magyarországi angoltanárképzés elmúlt félévszázados történetéről. A nyelvpedagógia presztízse azonban a nyelvészettel, illetve alkalmazott nyelvészettel összehasonlítva a szerző szerint siralmasan alacsony. A műszaki tudományokkal összevetve ráadásul általában a nyelvészet maga és a bölcsészet sem örvend nagy megbecsülésnek. Kontra Miklós kritikával illeti azokat, akik szerint a bölcsészeti tudományágak nem hoznak társadalmi hasznot.

A második nagy egység tanulmányai a nyelvi diszkrimináció különböző megnyilvánulásait tárgyalják. Ezeknek a problémáknak az orvoslásánál az előíró és a leíró szemlélet lehet a kiindulási pont: míg az előbbi „helyes” és „helytelen” kategóriákba sorolja a nyelvi elemeket, az utóbbi nem értékeli, hanem azt igyekszik meghatározni, hogy melyik elem milyen helyzetben helyénvaló és melyikben nem, vagy kevésbé az. A magyar nyelvközösség jellemzően standardközpontú, ami a standard nyelvváltozat hegemoniájában nyilvánul meg. A standard „érdekeit” pedig a nyelvművelők képviselik, akik — amint azt sokan gondolhatják — előíró szemléletűek. Ez a standardközpontúság pedig lingvicizmushoz, azaz nyelvi alapú diszkriminációhoz vezet. Ilyen például az iskolába kerülő gyermekek anyanyelvváltozatának, illetve anyanyelvjárásának megbélyegzése, sőt tiltása, aminek következtében a gyermek megtanulja, hogy az a „nyelv”, amelyet beszél, nem helyes, pedig sokkal inkább azt kellene megtanulnia, hogy milyen beszédhelyzetben kifogástalan az anyanyelvváltozat használata, és melyek azok a helyzetek, amelyekben inkább a standard az elvárt (pl. felelésnél vagy dolgozatírásnál).

A nyelvi diszkrimináció egyik sajátos esete Magyarországon a nem magyar anyanyelvű cigányok anyanyelvének kérdése. A Központi Statisztikai Hivatal népszámláláshoz használt nyomtatványa eleve limitálja az anyanyelv kiválasztásának lehetőségeit, romani és beás helyett ugyanis csak az egységes „cigány nyelvet” tünteti fel figyelmen kívül hagyva, hogy a fentebb említett két nyelv még csak nem is tartozik egy nyelvcsaládba. Az ilyen típusú összevonás pedig arra sarkall minket, hogy elgondolkodjunk: mi lehet az oka, hogy például a szlovákok és szerbet nem vonták össze egy közös „szláv csoportba”, a romanit és a beást viszont igen. A szerző ezt a nyelvi genocídium megnyilvánulásának nevezi.

A harmadik nagy egység nyelvpolitikai kérdéseket tárgyal. Milyen jellegű nyelvpolitikára van szükség egy nyelvi heterogén országban? Hasznos vagy

káros a túlzott intervencionizmus ezen a területen? Egyáltalán van Magyarországnak nyelvpolitikai koncepciója? Mindezekre választ kaphatunk a fejezet írásaiból, amelyek további gondolkodásra és párbeszédre ösztönöznek. A nyelvszemlélet kialakításában fontos szerepe van a nyelvművelésnek, amely mintegy a „nyelv”-et hivatott megvédeni a káros (?) hatásokkal szemben. Ilyenek lehetnek az idegen kifejezések, amelyek használata komoly fejtörést okozhat az előíró nyelvszemlélet híveinek, azt ugyanis, hogy egy idegen kifejezés mennyire honosodott már meg a (magyar) nyelvben, szinte lehetetlen meghatározni. De nemcsak lehetetlen, nem is túlságosan gyümölcsöző vállalkozás: egy elem hasznosságáról, illetve feleslegességéről maguk a nyelvhasználók döntenek, spontán módon, úgy, ahogy magát a nyelvet elsajátították. Számos nyelvművelő azonban mégis úgy érzi, hogy a nyelvnek védelemre van szüksége.

A szerző szerint a nyelvédelem alappillérei a nyelvi mítoszok, amelyek közül hármát tekint át. Az egyik legismertebb és legmakacsabb a nyelvromlás mítosza, amelynek értelmében a nyelv folyamatosan romlik, hanyatlík, és ezt a hanyatlást a sok nemkívánatos és „ártalmas” elem jelenléte, valamint az „értékes” elemek kihalása okozza. A nyelvi fajtisztaság mítoszáat valamennyi purista szemléletű nyelvművelő — hivatásos és lelkes amatőr egyaránt — a magáénak érzi. Eszerint a nyelvet védeni kell a túlzottan idegenszerű, illetve idegen eredetű vagy egyáltalán meg nem honosodott idegen elemekkel szemben. A nyelvi logika mítosza pedig azt mondja, hogy a nyelvnek megvan a maga logikája, amelytől idegen bizonyos, más nyelvekből származó szerkezetek vagy elemek használata. A nyelvnek ez természetes „viselkedése”, amelyre valamennyi nyelvben találunk példát, a nyelvművelés azonban azokat a „logikátlanságokat” is kárhoztatja, amelyek elterjedtek, és amelyeket a beszélőközösség legitimált és használ.

Mindezeknek a közös célja, hogy megóvják a nyelvet a haláltól. A szerző szerint azonban a magyart nem fenyegeti a kihalás veszélye, és egy nyelv halála szerinte egyébként sem a „rossz” és „szennyező” elemek jelenléte miatt következne be. A mesterségesen gerjesztett nyelvhalál-vízió tehát semmilyen módon nem „segít” a nyelven, pedig a nyelvművelés éppen a nyelvet volna hivatott „segíteni”.

Azokat a normákat, amelyeket a nyelvművelők szűk köre szentesít, gyakran az embereknek is csupán szűk rétege ismeri és követi. Amint azt a Falusi történet című tanulmányban olvashatjuk, mintegy a józan ész és a „korstílus” harca folyik a Csepel-szigeti Szigetújfalun, amely harc két táborra szakította az embereket: azokra, akik *-i*, és azokra, akik *-si* képzővel toldalékolják községük nevét. A *szigetújfalusi* forma minden bizonnyal sokkal elterjedtebb és régebbi időkre is nyúlik vissza, de a helyi önkormányzat nyomására a hivatalos szövegekben terjed, illetve kizárólagos érvennyel bír a *szigetújfalui* elnevezés. Az előbbi forma mellett szól az úzus, az utóbbi mellett pedig a kivételek csökkentésére, illetve a helynév rekonstruálhatóságára való törekvés (bár hozzátehetnénk, hogy nagy

valószínűséggel senki sem esik abba a hibába, hogy az eredeti helységnevet *Szigetújfalu*-ként azonosítsa). Érdekes, hogy nemcsak a község magyar neve váltott ki vitákat, hanem német elnevezése is. Ebben az esetben is arról van szó, hogy az eredeti és a német lakosság által is használt elnevezés (Ujfluch) került szembe az újkeletű (csak a 20. századtól létező) tükörfordításos névvel (Inselneudorf). A régebbi elnevezés „megvédte magát” az újjal szemben, és a község határát jelző táblákon mindkét név látható.

Természetesen nem állíthatjuk, hogy a nyelvművelés nem jó szándékú törekvéseken alapul. A jó szándékú elgondolás azonban időnként a visszájára fordulhat, erről tanúskodik a kötet egy következő tanulmánya is. Ebben a szerző felvázolja, hogy mi történne, ha eltörölnék a *kisebbség* szó terminusként való használatát (amint ez valóban megfordult bizonyos magyarországi és szlovákiai magyar közszereplők fejében és retorikájában). Enyhe túlzással öngyilkosságnak is nevezhetnénk ezt a lépést, a különböző nemzetközi jogi dokumentumok ugyanis minden esetben a kisebbségek védelméről szólnak, s ha történetesen *társnemzet*-re változtatnánk a *kisebbség* szót, arra ezek a jogvédelmi határozatok nem lennének érvényesek.¹ Az elképzelést támogatók alapvető célja a kisebbségek integrációja és egyenjogúsítása volt, mert szerintük a *kisebbség* szóhoz negatív gondolatársítások kapcsolódnak (kisebbségi érzés), és a fogalom eleve egyfajta marginalitást, a többségtől való elkülönülést asszociál.

A negyedik, rövidebb fejezetben a szerző a szociolingvisztikai adatok gyűjtésének és tárolásának problémáit mutatja be. A szociolingvisztikai interjúk során készített hanganyagok tárolása különösen nehéz feladat, tekintve, hogy az adathordozók elkopnak, elavulnak, nem megfelelő tárolás következtében meghibásodnak, arról nem is beszélve, hogy a technológia fejlődésével egyre nehezebb olyan működő eszközt találni, amely a sokszor több évtizeddel ezelőtt használt hordozót olvasni tudja. A kutatásokhoz használt kérdőívek adatait pedig a későbbi ellenőrzés, illetve a kutatás megisméltése céljából fontos tárolni, mégpedig minél több formában és példányban, annál jobb. Az adatok rögzítése és tárolása azért is nehéz, mert a műszaki eszközök gyorsan elavulnak, az újak, amelyek a helyükbe lépnek pedig sokszor silányabb minőségűek, ezért az élettartamuk is sokkal rövidebb. Ezenkívül — mondja a szerző — sajnálatos, hogy nem létezik egy egységes magyar nyelvi hangtár, amely egy helyen gyűjtene, a külső hatásoktól óvna és szükség esetén tudományos célokra rendelkezésre is bocsátana minden adatot.

Az utolsó nagy egység a magyar kétnyelvűséggel foglalkozik, amelyet a szerző először átokként, majd áldásként mutat be. A kétnyelvűség legnagyobb „átka” egyértelműen a negatív megítélés. Sokan gondolják úgy, hogy a kétnyelvűek

¹ Lásd például: A nemzeti kisebbségek nyelvi jogairól szóló oslói ajánlások; Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája; Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről.

„rosszabb”, „hibásabb” nyelvet beszélnek, mint az adott nyelvek egynyelvű beszélői. Mivel egy kétnyelvű mindkét nyelve hatással van egymásra, előfordul, hogy mindkét nyelv tartalmaz a másiktól származó kölcsönszavakat. Az egyes nyelvek a többnyelvűek agyában nincsenek egymástól elszigetelve, hanem hatnak egymásra, magától értetődő tehát, hogy a többnyelvűek az adott nyelveket máshogy (de nem „rosszabbul”) beszélik, mint az egynyelvűek.

A szerző kitér az ún. *félnyelvűség* fogalmára is, amelyet Baker–Prys-Jones (1998: 705) így határoz meg: „Ellentmondásos szakkifejezés, amelyet olyan emberekkel kapcsolatban használnak, akiknek mindkét nyelve alacsony fejlettségű.” Ez előfordulhat, de korántsem törvényszerű. Mint mindenben, itt is a helyes módszer a kulcs: a gyermeknek először az első nyelven kell megszereznie a megfelelő alapot, hogy aztán minden további nyelvet megfelelő módon tudjon elsajátítani vagy megtanulni. (Értelemszerűen ez nem érvényes azokra az esetekre, amikor az egyén születésétől fogva párhuzamosan kapja a nyelvi impulzusokat több nyelven.) Kiemelkedően fontos ezért a hozzáadó kétnyelvűségi helyzet megteremtése, amelyben a második nyelv megtanulása nem jelenti az első nyelv elfelejtését, kizorítását. Nemcsak mítoszok, hanem valós problémák is példázzák a kétnyelvűség hátrányait. Ilyen a nyelvi hiány (Lanstyák 2018: 124), tehát bizonyos nyelven valamely regiszterek nem ismerete, ami abból adódik, hogy a kétnyelvűek nyelvei között gyakran „munkamegosztás” van, tehát bizonyos tevékenységeket következetesen csak az egyik, míg másokat csak a másik nyelven végeznek, s ebből kifolyólag bizonyos dolgokról inkább csak az egyik, míg másokról inkább csak a másik nyelven beszélnek.

A (magyar) kétnyelvűség azonban áldásos állapot is lehet. A kulcs a kétnyelvűségi állapot elfogadása és pozitív felfogása: minden megtanult nyelv nemcsak újabb ismereteket, hanem újabb lehetőségeket is jelent. Ez különösen érvényes a magyar kétnyelvűsége, mert két nyelv ismerete biztosítja a szülőföldön maradás és boldogulás lehetőségét. Ehhez azonban hozzáadó kétnyelvűségi helyzetre és asszimilációs törekvések helyett integrációra van szükség.

Kontra Miklós kötete kiváló bizonyítéka annak, hogy a nyelvészet nem steril, „laboratóriumi” tudomány, amely a nyelvhasználóról nem vesz tudomást, és tárgyát vákuumban vizsgálja. Közhely, de a nyelvészet nem létezhet nyelv, vagyis végső soron nyelvhasználat nélkül. Figyelmen kívül hagyni a legfontosabb tényezőt, az embert és az ember alkotta társadalmat, ezért hosszú távon nem kifizetődő vállalkozás. Szerencsére Kontra Miklós kötete — mint ahogy egész munkássága is — bizonyítja, hogy a nyelvészet közérdekű, hasznos és felelős.

Irodalom

A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlások és értelmező megjegyzések.
The Hague, Interetnikai Kapcsolatok Alapítvány, 1996 október.

BAKER, COLIN–PRYS JONES, SYLVIA 1998. *Encyclopedia of Bilingualism and Bilingual Education*. Clevedon, Multilingual Matters Ltd.

Harc a „kisebbség” szó ellen — Nemzetstratégiai konferencia Budapesten. URL: <https://felvidek.ma/2014/03/harc-a-kisebbségq-szo-ellen-nemzetstrategiai-konferencia-budapest/> (2020. január 15.).

LANSTYÁK ISTVÁN 2018. *Nyelvalakítás és nyelvi problémák*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Gamma Nyelvi Iroda.

MISAD KATALIN 2019. *Nyelvhasználat kétnyelvű környezetben*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Gamma Nyelvi Iroda.

KUSALA ORSOLYA
ORCID: 0000-0002-7639-7994
Comenius Egyetem, Pozsony
kusala2@uniba.sk